

Csák László:

Európai integráció - európai kérdések

1998. Szeged

“Ön Európát rabolja éppen. - búgja az asszony.
Ugyan már, kedvesem, mit nem mond! - kacsint az úr.

Hát hol van itt Európa?

Nézzen szét! Nézzen magába!”

(Cseh Tamás: Tangó)

I. Bevezetés

1998. szeptemberében a József Attila Tudományegyetem Filozófia Tanszékének szervezésében Európai integráció - európai filozófia címmel konferenciát tartottak Szegeden. Az itt következő rövid írásban megkísérlem összegezni mindazon megfontolások eredményeit, melyek az ott elhangzott referátumok és előadások alapján körvonalazódtak bennem.

Magam részéről nem kívánok minden egyes felszólalást tüzetesebben megvizsgálni, hiszen az sokkal kimerítőbb tárgyalást kívánna meg. Inkább az alábbi módszert követtem. Végighallgattam valamennyi előadást, referátumot, és a kapcsolódó hozzászólásokat is. Eközben a fontosabbnak ítélt gondolatokat lejegyeztem; majd végül három fő címszó alá csoportosítva dolgoztam fel őket.

Az itt következő írás szerkezete is ezt a csoportosítást követi. Először az integráció legitimációs lehetőségeit veszem szemügyre; majd a nemzeti identitás és az európai-ság kérdéskörét; végül pedig az integráció és a differenciálódás ügyében fogalmazódnak meg bizonyos kérdések.

II. Hagyomány és jövőkép

Alapvető minden emberi cselekedettel kapcsolatban, legyen szó akár egyéni, akár társadalmi szintű lépésről, a miért kérdésre adandó válasz, a szükségesség megalapozása. S mivel ezen mozgások általá-

nosan az időben (történelmi vagy személyes idő) játszódnak le, ennek természetéből, valamint a folyamatosság emberi igényéből fakadóan két irányú lehet ezen legitimáció. Egyrészt eredeztethető a múltból, azaz a hagyományok felől. Másrészt pedig arra irányul, mit kívánunk elérni, miféle felsőbb jót céloznak cselekedeteink, milyen állapotot tartanánk kívánatosnak. Európa felé törekvésünket tehát egyrészt a hagyomány, másrészt az elérendő célok felől szükséges legitimálnunk. Oly módon, hogy a hagyomány és a jövőkép közti folyamatosságot megteremtő összekötő kapocs mi magunk legyünk.

De egyáltalán, miféle Európáról beszélhetünk? Földrajzi, politikai, netán kulturális Európáról? Az első értelemben máris problémákkal találkozhatunk. Ámbár természettudományos kérdésről lévén szó, adhatunk egyféle definíciót, mely az ázsiai kontinens (vagy ha úgy tetszik: Eurázsia) Uráltól nyugatra fekvő területét nevezi eképpen.

A politikai értelemben vett határvonal már sokkal bonyolultabb kérdésnek tűnik. A történelmet tekintve nem is nagyon van értelme ilyesmiről beszélni. Hiszen az Okcidens mindig is élesen elkülönült e területegység őt néha évszázadokkal lemaradva követő fél- vagy egész-perifériáitól. A mai értelemben vett politikai Európa tehát hagyományosan az Okcidensnek felel meg területileg. S így vajon milyen kapcsolat-

ban állhatunk mi a politikai hagyományt tekintve a mindig is követni kívánt, ám igazán soha be nem ért Európával?

A kulturális értelemben vett Európa határait talán lehetetlen is meghúzni. Tarson mondjuk a Lajtáig, vagy érjen egészen az utolsó, még a Monarchia idején épült galliai vasútállomásig? Fedje le a nyugati-keletny államokat? Beletartozhat-e a Balkán? S ha szűkebb területre korlátozzuk, kizárható-e belőle Közép-Európa népeinek kultúrája, vagy éppen Tolsztoj? Annyi mindenestre belátható, hogy Európa kulturális határai nem adhatóak meg földrajzi vagy politikai meghatározásokkal.

Miről szól azonban az európai eszmeiség, amit mint közös hagyományt kellene felmutatnunk ahhoz, hogy legitimációs alapként hivatkozhatunk rá. Címszavakban: polgárosodásról, humanizmusról, demokráciáról és szabadságról.

Amennyiben létezik nemzeti karakter, értékrendszer, s hagyomány hazánkban, vajon mutat-e rokonságot a fönti eszmékkel? A polgári gondolkör és a humanizmus talán jellemezte a magyar társadalom kulturális elitjének bizonyos részeit némely korokban. Gondoljunk csak a Kiegyezéstől az I. világháborúig a Monarchia keretein belül kialakult igen jelentős teljesítményekre, a színházakra, a palotákra, a folyóiratokra és a lapok sokaságára. Ám hogy ezen két eszme, különös tekintettel a polgárságra, valaha is komoly szerepet játszott volna Magyarországon, erősen kétséges. Hiszen az említett bő harminc évet leszámítva ebből a szempontból valóban siralmas képet nyújt történelmünk. Még e rövid időszakban is csupán elszigetelten, Pest-Budára és néhány jelentősebb városra korlátozódott a fejlődés; s az országra a tudatlanság, az elmaradottság, a fél-feudális állapot volt jellemző.

Hogyan áll a helyzet a demokráciával és a szabadsággal? Szabadelvű irányzatok megléte, már a XIX. században, tagadhatatlan; de hogy a szabadság eszméje össz-társadalmi szinten megvalósult volna, erősen vitatható. Demokráciáról az 1945-től

1948-ig tartó időszakban beszélhetünk. Tényszerűen négy évnyi demokráciát mutathatunk fel; természetesen nem elvitatva egyes személyek, elszigetelt csoportok demokratikus beállítódottságát. Ám ahhoz, hogy valamit magyar hagyományként mutathassunk föl, ennél jóval többre volna szükség.

És egyáltalán, ha ma az egységesülő Európára tekintünk, vajon ezen értékek mentén rendeződik-e az ottani világ? Arról, hogy mit jelent a Világháború utáni Európának a szabadság és a demokrácia, csak két évszámot és két tulajdonnevet említenék: 1956., 1968., Bosznia, Koszovó.

Lehetséges tehát, hogy amikor hazánk kulturális és politikai elitjével az élen Európa felé igyekezik, s ezt valamiféle feltétlen áramlásnak, történelmi szükségszerűségnek fogja föl, bizonyos pontokon téved. A legitimációt ugyanis a közös hagyomány, a közös eszmék, valamint a gazdasági célok alapján szokás megalapozni. Láttuk azonban, hogy az európai hagyomány nem feltétlen közös; továbbá hiába rendelkezik európai eszmeiséggel hazánk értelmiségének jelentős része, ha mindez nyugaton már egészen más jelentéssel bír. Végül pedig, ami a feltétlen áramlást illeti, ez bizonyosan ellentétes a polgáriság fontos jegyeivel. Ezt ugyanis az önálló véleményalkotás, valamint ezen elképzelések megvalósíthatóságába vetett hit jellemzi. S az így felfogott polgár nem arról ismerszik meg, hogy feltétlenül igenli csatlakozásunkat, sokkal inkább arról, hogy saját megfontolásokra alapozott véleménnyel rendelkezik ezügyben.

Végül nézzük meg, mi a helyzet a jövőképpel! Milyen célok elérése érdekében jött létre az Unió? Legfőképpen gazdasági érdekek alapján, gondoljunk csak a Vas és Szén Unióval fémjelzett kezdetekre. Másodsorban a Szovjetunió ellensúlyozására, harmadsorban pedig egy lehetséges háború elkerülése érdekében. Így látszott ugyanis feloldhatónak a német-francia szembenállásból adódó feszültség.

Az, hogy az utóbbi kettő mára okafo-

gyottá vált, minket vajmi kevéssé érint; hagyjuk meg ezen probléma boncolgatását az Uniónak. Ám mi marad így egyedül? Az Unió jelenlegi gazdasági és hatalmi szerepének fenntartása. Egy szó nem esik itt szellemről, kultúráról, műveltségről; csak pénzről és hatalomról. S kellhet-e e kettőnél jobb legitimációs forrás?

III. Nemzeti identitás és európaiság

Amennyiben sikerülne legitimálni a hagyomány és a célok szempontjából csatlakozásunkat, mit jelenthetne ez az egyes állampolgárok személyes életében, önképükre nézve, mennyiben kapna új tartalmat az egyén, és a nemzet mint egyének összességének identitása?

Adott személy önmeghatározása egyrészt belső világaról, szellemi képességeiről, teljesítményéről szól. Másrészt azonban, és itt most erre kívánom fektetni a hangsúlyt, a közösség felőli öndefiníciót jelenti. A sokféle közösség közül tekintsük a nemzetet, mint közösséget.

Nemzeti identitásunk általánosan két tényezőt tartalmaz: a politikai és a kulturális értelemben vett nemzettudatot; amennyiben valaki rendelkezik nemzeti identitással. Magyarországon jelenleg még nem dőlt el, melyik is kerül majd túlsúlyba. Ám az, hogy független fejlődés melyik válna meghatározóvá, kikutathatatlan, hiszen az uniós csatlakozás identitásformáló hatásától már ma sem tekinthetünk el.

Mindenesetre a nyugat-európai államokban a meghatározó nemzeti identitás mára már politikaivá vált, sőt erőteljesen megjelent a kozmopolita önmeghatározás, és egyúttal a kulturális nemzeten alapuló háttérbe szorult. Az Unió, mivel belső fejlődése, a határok felszámolódása, a teljes egységesülés még folyamatban van, maga is folyamatosan változik. Milyen lehet a későbbi európai identitás amennyiben feltételezzük, hogy létrejön valamiféle európa-polgár önmeghatározás?

Azt gondolom, politikai értelemben talán létrejöhet tekintve, hogy ez eleve gyen-

gebb összekötő kapocs, mint a nemzetire alapozott; másrészt a nyugat-európai államokban a polgári demokrácia intézménye mindenütt szilárd, s néhány kivételtől eltekintve, hosszú hagyománnyal rendelkezik. Ebbe a rendszerbe Magyarország is könnyen betagozódhat, hiszen jogrendünk és intézményrendszerünk egyre inkább megközelíti az uniós elvárásokat.

Természetesen valamiféle kulturális identitásbeli egységesülés is bekövetkezhet. Egyrészt a multikulturalitás okán, ez azonban nem valamiféle önálló európai gondolat, inkább csak afféle coca-cola érzés. Nagyobb jelentőséggel a mi szempontunkból inkább a jelentősebb nemzeti kultúrák versenye, és a kisebbek ezekben való feloldódása bír. Kizárt, legalábbis rövid távon, hogy összeegyeztethetővé váljon az angolszász, a német, a francia, vagy épp a spanyol kultúra. Igaz, az angolszász hegemónia megjelenését jelzi például a francia nyelvtörvény, amit éppen ez tett szükségessé. Bár ez inkább a már említett multikulturalitásnak tudható be, semmint a brit hatásnak.

Kulturálisan tehát még semmi sem dőlt el, s talán a multikulturalitás mintegy fő-

lülírja majd valamennyi eddigi megfontolá-sunkat. Azt azonban megjegyezhetjük, hogy az európai kultúra összetettsége, az egyes nemzeti kultúrák a szellemi sokféle-ség és sokrétűség elvesztése mindenképp hátrányt jelentene.

A kulturális betagozódás megvalósulá-sára két, hazánkra közelítőleg alkalmaz-ható példát szokás megemlíteni. Az egyik a spanyol, a másik pedig a finn tapasztalato-kat érinti. Spanyolországban a nemzeti ér-tékek megérezésére, önálló karakter kiala-kítására törekedtek az Unión belül. A finn filozófia ellenben gyakorlatilag beolvasd az angolszász vonalba.

Am akármelyiket választjuk is, igen nagy problémákkal találjuk magunkat szembe. Hiszen irodalmunk, művészetünk valóban értékes megnyilvánulásai a ma-guk korában legalábbis idegenszívűséggel vádoltattak meg; gondoljunk csak Adyra vagy Radnótira. S be kell vallanunk, való-ban ezer szállal kötődnek ők Párizshoz, Európához, s jóval kevésbé a díszmagyar-hoz, a párbajkódexhez, a vitézi hagyomá-nyokhoz. Ha a jelenre figyelünk, akkor is nehéz eldönteni, melyik hagyományt köve-tő Magyarországot nevezhetnénk nemzeti karakterűnek.

Ha azonban finn mintára, valamely meghatározó kultúrkörben kívánnánk fel-oldódni, vajon melyik is legyen az. Kultu-rális elitünk, amióta ilyesmiről beszélhe-tünk, igen megosztott volt, sokféle kötődés-sel. És akkor ezen elitek közül melyiket vá-lasszuk? Hiszen adódik rögtön német, francia, némi angolszász, s talán még ausztro-katolikus is. (Amennyiben önálló alakulatként egyáltalán meghatározható ez utóbbi.)

S ha már ily sok kérdőjelre leltünk saját leendő európai identitásunkkal kapcsolat-ban, fölmerül a kérdés, hogy vajon helyes-e, megtehető-e, megéri-e feladni kétségki-vül meglévő kulturális nemzeti identitá-sunkat az integrációból fakadó nem-is-tudjuk-miért.

IV. Integráció és differenciálódás

Végül vizsgáljuk meg, hogyan is áll a helyzet az integráció eszméjének szüksé-gességével, melyet oly sokan oly sokszor hangoztatnak. Ha figyelmesen olvassuk napilapjainkat, kulturális és társadalom-tudományi folyóiratainkat, hallgatjuk poli-tikusaink és értelmiségünk meghatározó tagjainak megnyilatkozásait, az a benyo-másunk támadhat, mintha az integráció valamiféle abszolút és feltétlen jó volna, minden boldogság és öröm egyetlen forrá-sa. Sőt, nem csupán a mi korunkban van ez így, de ilyen szerepet töltött be már a törté-nelemben is. Anélkül, hogy elvitatnánk a csatlakozástól lehetséges pozitív következményeit, vizsgáljuk meg, valóban egyedül üdvözítő útja-e az európai fejlődésnek, ami a múltat, a történelmet illeti.

Kétségtelen, hogy a német egység létre-jötte igen kedvezően hatott annak idején a germánság európai helyzetének megerősödésére. A széthúzó és független fejedem-ségekből kialakult egységes állam, jóval erősebbnek bizonyult gazdasági, politikai, és természetesen katonai szempontból is, szellemi eredményeikről nem is beszélve.

Egységes, több tartomány egyesülésével létrejött állam volt azonban Spanyolország is, amikor Németalföld szabadságmozgal-mait igyekezett megtörni, s a saját képére formálva beilleszteni azt államtestébe. ez azonban, miként azt a történelemből jól tudjuk, nem járt sikerrel. Hosszas és kiter-jedt próbálkozásaik ellenére még a spanyol mintájú adórendszert sem voltak képesek megteremteni.

Ebből a példából is látható, hogy a diffe-renciált, nem egységesített államszervezet nem jelent valamiféle feltétlen negatívu-mot. Sőt, ha a németalföldi kereskedelem, gazdaság, és szellem akkori teljesítményét tekintjük, akkor sem találunk érveket, amelyek esetleg széttagoaltsága ellen szól-nának, ellenkezőleg. Az tehát, hogy az in-tegráció, vagy a differenciálódás jelent po-zitívumot, sokkal inkább attól függ, miféle tartalommal sikerül megtölteni.

De tekintsünk egy hozzánk sok szem-

pontból közelebb álló példát, nevezetesen az Osztrák-Magyar Monarchiát. Azt gondolom, hogy ezen meddő, fejlődésképtelen államalakulat nemzetállamokra való felbomlása tartalmaz bizonyos pozitívumokat. Ausztria, de különösen Csehország számára járt ez óriási előnyökkel. Gondoljunk csak a nemzeti önállóságból fakadó kulturális felvirágzásra, a masaryki korszak demokratizmusára, és polgárosodására.

De vajon jelenleg is csupán az integráció volna jellemző, vagy pedig léteznek bizonyos differenciálódást célzó törekvések, mozzanatok is? Elég, ha csak a szeparatizmus máig élő formáira, vagy egyes kis népek kultúrájának, sőt nyelvének újjáéledésére gondolunk. Vagy éppenséggel hivatkozhatnánk a régiók Európájára is, hogy a differenciálódást jelző mozzanatok közül a legjelentősebbet is megemlítsük.

Kiemelhető valami tisztán kulturális vonás is. Nyilvánvaló, hogy a távolságok és a határok megszűnésével a kultúrák közti érintkezés is erősödik. S így erőteljesebbé válik azok egymásra hatása, kisebb kultúrák létrejötte, egymásba való feloldódása. Érdekes megjegyeznünk, hogy mindennek éppen az integráció nyit teret.

Látjuk tehát, hogy az integráción kívül annak ellentétére, a differenciálódás pozitív hatására is lelhetünk példákat, mind az európai történelem távolabbi és közelebbi fejezeteiben, mind pedig a jelenkorban. Úgy tűnhet, mintha az európai szellemiség egy nagy-nagy kosár volna, amiben benne van minden eszme, s mellette mindnek teljes ellentéte is, s ki-ki kiválogathatja a magának tetsző gondolatokat.

Azonban megtehető-e, vagy inkább: elfogadható-e, hogy az ellentétes eszméket magukhoz vevők mind ugyanarra a kosárra hivatkoznak? Vagy inkább azt kellene mondanunk, hogy evvel nem alapozták meg elképzelésüket, csupán megjelölték, honnan származtatják.

Mert bizony, abban a kosárban benne van nem csak az integráció és ellentéte, azaz a differenciálódás; hanem a humaniz-

mus eszméje és a vele szemben álló ordas eszmék; ugyanúgy megtaláljuk benne a béke, mint a háború eszméjét. Európa egymásnak ellentmondó eszmék foglalata volna? De akkor mit jelent az, ha valaki rá hivatkozva próbálja gondolatait megalapozni? Mit jelent egyáltalán, ha azt mondom: európai vagyok?

V. Konklúzió?

Az eddigiekben tehát megfogadván a mottóban szereplő felszólítást, szétnéztünk Európa történelmében, kultúrtörténetében és jelenében, s egyúttal saját identitásunkra, integrációs törekvéseinkre rákérdezve magunkba is néztünk.

S hogy mit találtunk? Röviden összegezve: csupa kérdőjelet, bizonytalanságot. Láthattuk, hogy a legitimáció szempontjából igen problematikus a dolog, akár a hagyomány, akár a célkitűzés kerül vizsgálatra. Az identitással kapcsolatos felvetés sem szolgáltatott fogódzókát a még létre sem jött európa-polgár identitásra nézve. Nem tudjuk, milyen út volna követhető számunkra. Hasonlóan jártunk az integráció abszolút voltát, valamint a differenciálódás európai szerepét illetően is.

Miben lelhetünk mégis bizonyosságot? Társadalmi, kulturális, közösségi szinten bizonytalanságra leltünk. Talán az egyén, azaz saját magunk szempontjából mégis juthatunk valamiféle eredményre.

Amikor népszavazást tartottak hazánk leendő NATO csatlakozásáról, hasonló kérdésekkel küszködhettünk. Máig sem vagyok bizonyos benne, valóban szeretném-e, ha újra idegen csapatok állomásoznának Magyarországon. Akkori döntésekre egyetlen indokot találtam. Egyértelmű ugyanis a választási kényszer kelet és nyugat között; és én nem akarom, hogy bármikor elvihesenek; nem akarok félretenni egy összeget, amiből, ha valami történik itt, a Lajtán túlra juthatok. Vagy ahogy Vajda Mihály fogalmazott a szegedi konferencián, ha nem megyünk az unióba, akkor az ukrán maffia marad.

A nyugat választása csupán a kelet tagadása volna?